

פירוש לשיר "ירח" מתוך "כוכבים בחוץ" מאת נתן אלתרמן יוסף גלובינסקי

ירח
מאת נתן אלתרמן

גם למראָה נוֹשֵׁן ישׁ רַגַע שֶׁל הַקְּדָת.

שָׁמַיִם בְּלִי צְפוֹר

זָרִים וּמְבַצְרִים.

בְּלִילָה הַסְּהוּר מוֹל חֲלוֹנְךָ עוֹמְדָת

עִיר טְבוּלָה בְּכַי הַצָּרְצָרִים.

וּבְרֵאוֹתֶיךָ כִּי דָרְךָ עוֹד צוֹפָה אֶל הַלֵּךְ

וְהִירָח

עַל כִּידוֹן הַבְּרוּשׁ

אֵתָה אוֹמֵר- אֵלַי, הַעוֹד יִשְׁנֶם כָּל אֵלֶּה?

הַעוֹד מִתָּר בְּלַחַשׁ בְּשִׁלּוֹמָם לְדַרְשׁ?

מֵאֲגַמְיָהֶם הַמַּיִם נְבֻטִים אֵלֵינוּ.

שׁוֹקֵט הָעֵץ

בְּאֵדָם עֲגִילִים.

לְעַד לֹא תַעֲקֹר מִמֶּנִּי, אֵלֵהֵינוּ,

תּוֹנֵת צַעֲצוּעֶיךָ הַגְּדוֹלִים.

תקציר הפירוש

השיר מתאר את חלונות ההזדמנות של שנים עשר שבטי ישראל ("העוד ישנם כל אלה" – "כל אלה שבטי ישראל שנים עשר") לחזור לארצם. השבטים מקבילים לשנים עשר החודשים המתוחמים על ידי ה"ירח". כאשר הלבנה מתחילה לקטון בסוף החודש ("מראה נושן") זהו סימן שאחר כך יבא מולד הירח החדש ("יש רגע של הולדת"). כאשר ישנה נפילה בעמים השולטים בעולם זוהי ההזדמנות בה "דרך עוד צופה אל הלך" אל ארץ ישראל כמאמר הנביא: "צפה דרך, חזק מתנים אמץ כוח מאד". שתי נשים מסייעות בתהליך: "ירח" – רחל אימנו ו"בלחש" – חנה הנביאה. גם המלאכים בדמות הכרובים בבית המקדש "ויעש את הכרובים (הגדולים) מעשה צעצועים" בוכים כשעם ישראל בגלות ("תוגת צעצועיך הגדולים"). רשימת ההזדמנויות שהוחמצו עד כה: מפלת נבוכדנצר ("הציפור" "הצרצר") מפלת בבל שהפכה ל"אגמי מים" ("מאגמיהם המים...") מפלת סנחריב למרות מגיני חייליו האדומים ("מגן(עגיל) גבוריהו מאדם" – "אודם עגילים") וקצות כידוניו העשויות מעצי ברוש המשוחים ברעל ("והברושים הורעלו" – "על כידון הברוש").

יָרַח

זהו כינוי לרחל אימנו. עליה נאמר בחלומו של בנה יוסף: "והנה השמש (יעקב, אביו של יוסף) **והירח** (רחל, אמו של יוסף) ואחד עשר כוכבים (אחי יוסף) משתחוים לי". כפי שיתואר בהמשך, תפקידה ההיסטורי של רחל אימנו הוא להתפלל על בני ישראל שישובו מן הגלויות לארצם.

המקור להקבלת הירח שבחלום יוסף לרחל אימנו נמצא בתלמוד הבבלי במסכת ברכות דף נה/א: "חלום - אף על פי שמקצתו מתקיים, כולו אינו מתקיים. מהיכן לנו זאת? מחלומו של יוסף! שהרי כתוב בתורה בתיאור החלום: "והנה השמש **והירח** ואחד עשר כוכבים", ובאותה שעה של החלום רחל אמו של יוסף כבר לא הייתה בין החיים!

גַם לְמַרְאֵה נֹשֶׁן יֵשׁ רֵגַע שֶׁל הַלְדָּת

קידוש החודש היהודי נעשה על פי **ראיה של הולדת** הירח בתחילת החודש – **"ה"מולד"**. אז מברכים "ברוך אתה ה' מחדש חודשים". את הברכה ניתן לברך רק עד מילוי הירח במחצית החודש. לאחר מחצית החודש, כאשר הירח מתחיל להתמעט, מראהו מוגדר **"כ"נושן"** ואין מברכים עליו. בהמשך, לאחר הסתתרות הירח לגמרי שוב ישנה **הולדת חדשה** של הירח. תהליך זה קורה מדי חודש, שניים עשר פעמים בשנה.

במשפט פתיחה זה של השיר, ישנם שני רמזים הקשורים לנושאו המרכזי. הרמז הראשון: מיעוט אורו של הירח במהלך המחצית השנייה של החודש עד היעלמותו, הוא שמביא בסופו של דבר ללידת הירח מחדש. תהליך ההרס יוצר תנאים להתחדשות. גורלו של עם ישראל שבגלות תלוי אף הוא במצבם של האומות השולטות בו. בכל פעם שמתחיל תהליך של התמוטטות אימפריה ישנו חלון הזדמנות לעם ישראל שהוגלה לשטח האימפריה ובשליטתה, לחזור לארץ מולדתו. הרמז השני: מחזור התיישנותו ולידתו מחדש של הירח קורה שנים עשר פעמים בשנה. שנים עשר – רמז לשנים עשר שבטי ישראל, שאף על פי שהם פזורים בגלות, בכל פעם שאויביהם מאומות העולם סופגים מפלה ומתמעטים כמו הלבנה המתמעטת – יכולים הם לחוות "רגע של הולדת" ולחזור לארצם מהגלות ("ראי רחל ראי, הם שבו אל גבולם"). האומה הישראלית מוגדרת כשלמה רק כאשר כל שנים עשר השבטים מקובצים יחדיו במולדתם.

המקור לעיתויה של מצוות ברכת החודש נמצא בתלמוד הבבלי, מסכת סנהדרין דף מא/ב: "עד כמה מברכים על החודש? (פירוש רש"י - על הלבנה בהתחדשה) "עד שתתמלא פגימתה". (פירוש רש"י – רק עד שתתמלא פגימתה, אבל מאוחר יותר בחודש, לא ניתן לברך "מחדש חודשים" שהרי הלבנה כבר **נושנת** היא) "וכמה? עד ששה עשר יום בחודש".

המקור לכך שלא רק שבטי יהודה ובנימין אמורים לחזור מהגלות אלא גם עשרת השבטים (סד הכול שנים עשר) הוא במשנה במסכת סנהדרין. על גלות השבטים אומרת התורה בפרשת ניצבים: "וַיִּתְּשֶׁם ה' מֵעַל אֲדָמָתָם בְּאֵף וּבַחֲמָה וּבְקֶצֶף גָּדוֹל וַיִּשְׁלַכְם אֶל אֲרֶץ אַחֲרַת פְּיֹם הַזֶּה". מוסבר במשנה וזוהי דעת הרוב: "רבי אליעזר אומר: "פיוס הזה", מה היום **מאפיל ומאיר**, אף עשרת השבטים שאפל להן, כך עתיד להאיר להן. שימו לב שגם כאן המחזוריות של היום (מאפיל ואחר כך מאיר שוב), בדומה למחזורו החודשי של הירח (מתמעט ואחר כך נולד מחדש), היא הדוגמה להתרחשות הגאולה. דוגמה נוספת לכך שהאור הינו סמל הגאולה לאחר חשכת הגלות מופיעה בנבואת ישעיהו: "הָעַם הַהֲלֹכִים בַּחֹשֶׁךְ - רְאוּ אֹר גָּדוֹל, יִשְׁבִי בְּאֶרֶץ צְלֻמוֹת - אֹר נָגַה עֲלֵיהֶם.

אלתרמן השתמש במילה "רגע" לרמז על מקור נוסף, כאן בדברי הנביא ירמיהו, לדעיכת אומות והתחדשותן:

ספר ירמיה פרק יח

(ז) **רָגַע** אֲדַבֵּר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לְנִתּוֹשׁ וּלְנִתּוּץ וּלְהֶאֱבִיד:

(ט) **וְרָגַע** אֲדַבֵּר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לְבָנוֹת וּלְנִטּוּעַ:

שְׁמִים בְּלִי צִפּוֹר

השיר מתחיל למנות את מפלותיהם של המלכויות שהגלו את שבטי ישראל. כל מפלה מהווה חלון הזדמנויות לשבטי ישראל לחזור לארצם. בבל ומלכה נבוכדנצר הגלו שני שבטים – יהודה ובנימין. אשור ומלכה סנחריב הגלו עוד לפני כן את עשרת השבטים. בבל ומלכה נבוכדנצר נפלה ביד הפרסים והמדים, אשור – נפלה ביד נבוכדנצר.

שמים בלי ציפור – מאזכרת ובהמשך השיר תפורט יותר – מפלתו של נבוכדנצר מלך בבל. הוא מכונה בין שאר כינויו במדרש – צפור. המקור בספר דניאל פרק ד' פסוק ל' בו מתואר נבוכדנצר שהופך לצפור: "באותה שעה כלתה הרעה על **נבוכדנצר** ונסתלק מבני האדם, עשב כתורים

יאכל, ומטל השמיים גופו נרטב עד ששערו הפך לנוצות נשרים וצפרניו לטפרי

ציפורים". מדרש רבה על מגילת איכה מפרש פסוק מספר קהלת: "ויקום לקול הצפור":

זה נבוכדנצר הרשע.

זָרִים וּמְבַצְרִים.

ירמיהו מנבא על מפלת בבל בידי מלכות מדי. במקביל - קורא לבני ישראל ויהודה (12 השבטים) לנצל את ההזדמנות ולהימלט לארצם.

ספר ירמיה פרק נא

(ב) וְשַׁלַּחְתִּי לְבָבֶל לְזָרִים וְזָרוּהָ וַיִּבְקְקוּ אֶת אֶרְצָהּ, כִּי הָיוּ עָלֶיהָ מְסָבִיב בְּיוֹם רָעָה:

(ג) כִּי תַעֲלֶה בְּבַל הַשָּׁמַיִם וְכִי תִבְצֹר מְרוֹם עֵזָה, מֵאֵתִי יָבֹאוּ שִׁדְדִים לָהּ נְאֻם יְדֹנָד:

(ה) כִּי לֹא אֶלְמָן יִשְׂרָאֵל וַיְהוּדָה מֵאֲלֹהֵיו מִיְדֹנָד צָבָאוֹת כִּי אֶרְצָם מְלֹאָה אֲשֶׁם מִקְדּוֹשׁ יִשְׂרָאֵל:

(ו) נִסּוּ מֵתוֹךְ בָּבֶל וּמִלְטוּ אִישׁ נַפְשׁוֹ אֶל תַּדְמּוֹ בְּעוֹנָהּ כִּי עַתָּה נִקְמָה הִיא לַיְדֹנָד גְּמוּלָהּ

הוא משלם לה:

(ט) רַפִּינוּ אֶת בָּבֶל וְלֹא נִרְפְּתָהּ. עֲזוּבוּהָ וְנִלְךְ אִישׁ לְאֶרְצוֹ כִּי נִגַע אֶל הַשָּׁמַיִם מִשְׁפָּטָהּ

וְנִשְׂא עַד שְׁחָקִים:

בְּלִילָה הַסְּהוֹר

הלילה הוא חשכת הגלות כפי שכתוב במגילת איכה: "בכה תבכה בלילה ודמעתה על לחיה". הביטוי הכפול "בכה תבכה" מוסבר במדרש רבה על איכה: בכה - על גלות עשרת השבטים, תבכה - על גלות שבט יהודה ובנימין (יחד, שניים עשר שבטי ישראל). מדרש זוטא על איכה

מסביר מדוע הבכי דווקא בלילה: שהבוכה בלילה כותלי הבית ושניים עשר מזלי

הרקיע נושאים עמו קינה.

הלילה הוא סהור – רחל אימנו (הסהור) בוכה בכי תמרורים על שבטי ישראל שאינם:

"קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה". התפילה לגאולת שבטי

ישראל דורשת במקביל גם תפילה להחלשות שליטיהם שבגלות.

מֹל חֲלוֹנֵךְ עוֹמֶדֶת

כאן נרמזת נבואת הנביא צפניה (שלושה פרקים בספרו כמספר הבתים בשיר) על חורבן נינווה

בירת אשור ופוטנציאל השחרור של עשרת השבטים:

(יג) וַיְטֵ יָדוֹ עַל צְפוֹן וַיֹּאבֵד אֶת אֲשׁוּר וַיִּשֶׂם אֶת נִינְוָה לְשִׁמְמָה צִיָּה כַּמְדָּבָר:

(יד) וּרְבָצוּ בְּתוֹכָהּ עֲדָרִים כָּל חֵיתוֹ גּוֹי גַּם קָאֵת גַּם קִפֹּד בְּכַפְתָּרֶיהָ יְלִינוּ. קוּל יְשׁוּרֵר בַּחֲלוֹן, חֶרֶב

בְּסֶף כִּי אֶרְזָה עֶרְהָ:

(א) הוּי מְרָאָה וְנִגְאָלָה הָעִיר הַיּוֹנָה:

פִּירוּשׁ הַמַּלְבִּי"ם:

שאחר שהודיע צפניה חורבן נינווה, ומפלת האומות שהרעו לישראל, ונבא ששארית ישראל ינחלו את פלשתים ואת עמון ומואב, בא לבאר שהיה אז זמן ראוי לגאולה ואם היו זוכים היו נגאלים. העיר היונה - היא ירושלים שהייתה תחת יד אשור ובבל שהיה דגלו צורת יונה ונקראת ע"ש ממלכתו, והגיע זמן שתגאל, רק שהעוון גורם:

כאן מסביר המלבי"ם את העקרון האלתרמני "גם למראה נושן יש רגע של הולדת":

כבר התבאר אצלנו שמעת התחיל הגלות הראשון שהיה ע"י סנחריב, התחילו הנביאים לנבא על הגאולה, ומעת ההיא הייתה הגאולה אפשרית אם היו זוכים. (הערה: אלתרמן להזז ב 1968 אחרי מלחמת 6 הימים: "חושך לא החמצנו אף פעם. אור – החמצנו פעמים רבות". אורלנד, כתבים (3), ע' 78).

הזמן הראשון לזה - היה בימי חזקיה המלך שאם היו זוכים היה אז הקיבוץ הכללי (של כל 12 השבטים), כמו שאמרו חכמינו ז"ל: "בקש הקב"ה לעשות את חזקיה משיח וסנחריב גוג ומגוג... **זמן נוסף** - בימי יאשיהו המלך. אז חשב ירמיה שהגיע עת הגאולה והלך להחזיר את עשרת השבטים כמו שאמרו חכמינו ז"ל.

זמן נוסף - בעת שנחרבה נינווה בתחילת מלכות יהויקים לא היו יראים עוד ממלכות אשור וכל הזמן הזה היה עת מוכשר לגאולה אם היו זוכים. הואיל ולא זכו, גבר עליהם מלך בבל והגלם בגולה.

זמן נוסף – [לאחר חורבן בבל בעת שיבת ציון.] אז היה זמן המוכשר לזה אם היו שבים בתשובה בימי בית שני, כמו שאמרו חכמינו ז"ל שאם היו עולים כולם כחומה היו נגאלים גאולה עולמית. **מאז חורבן בית שני** - הדבר תלוי ועומד עד שיבוא העת המיועד באחרית הימים.

עיר טבולה בבכי הצרצרים.

נבואת הנביא נחום (שלושה פרקים בספרו כמספר המשפטים בכל בית ב"ירח") על חורבן העיר

נינווה בירת אשור ביד **נבוכדנצר ("הצרצר")** מלך בבל. נבוכדנצר פתח את הסכרים

מתעלות נהר החידקל וכך **הציף את נינווה** והבריח את תושביה. העיר לכן נותרה

"עומדת" כמופיע בשיר. המשורר מתאר את מימי החידקל המציפים את נינוה כדמעות
בכייה של רחל אימנו הבוכה על עשרת השבטים שהוגלו על ידי מלכי נינוה האשורים.

ספר נחום פרק א

(א) מִשָּׂא נִינְוָה, סֵפֶר חֲזוֹן נְחוּם הָאֱלֹקִשִׁי:

רד"ק על נחום פרק א פסוק א

משא נינוה ספר חזון נחום האלקושי - זאת הנבואה נאמרה על נינוה. ונינוה היתה למלך אשור,
כמו שכתוב: מן הארץ ההיא יצא אשור ויבן את נינוה. ומלך אשור הרע לישראל והגלה אותם
מארצם. והקדוש ברוך הוא נקם נקמתם על ידי נבוכדנצר שהחריב מלכות אשור. ואמרו רבותינו
ז"ל: שנה ראשונה שמלך נבוכדנצר כבש את נינוה, שנייה - כבש את יהויקים.

ספר נחום פרק ב

(ז) שְׁעָרֵי הַנְּהָרוֹת נִפְתָּחוּ וְהַיְכָל נְמוּג:

(ט) וְנִינְוָה כְּבָרְכַת מִיָּם מִימֵי הַיָּם וְהָמָּה נְסִיִּים עֲמָדוֹ עֲמָדוֹ וְאֵין מִפְּנֵה:

פירוש המלבי"ם על נחום פרק ב פסוק ז

(ז) שערי הנהרות נפתחו - אח"כ עבר נהר חידקל את חקו ונפתחו שעריו והציף את העיר, ואז
ההיכל נמוג - ר"ל המלך וכל בני היכלו נמוגו מפחד, כי מכשפיו אמרו לו שעת יציף הנהר את העיר
יימסר ביד האויב:

מלבי"ם על נחום פרק ב פסוק ט

(ט) ונינוה כברכת מים - שע"י נהר חדקל שהציף אותה נעשית כברכה מלאה מים, אמנם הלא מימי
היא - הלא כן דרכה מימי קדם שהנהר מציף אותה בכל פעם, וכבר כתב הרי"א שנינוה היתה תמיד
מלאה מים והוצרכו לבנות בתיהם ע"ג עליות וא"כ הלא זה דבר רגיל שם, ובכ"ז והמה נסים - בא
עליהם פחד ע"י הסימן שהיה להם מקוסמיהם מהצפת הנהר ונסו כולם.

וּבְרֵאוֹתַי כִּי דָרְךָ עוֹד צוֹפֵה אֶל הַלֵּךְ

הנביא נחום קורא לעם ישראל לצפות אל הדרך המובילה אותם לגאולה לארצם לאחר מפלת
אשור.

ספר נחום פרק ב

(ב) עֲלֵה מִפִּיִּךְ עַל פְּנֵיךְ נְצוֹר מְצוּרָה, צִפֵּה דָרְךָ חֲזֵק מִתְּנַיִם אֲמִץ כִּיחַ מֵאֲד:

(ג) כִּי שָׁב יִדְוֹד אֶת גְּאוֹן יַעֲקֹב כַּגְּאוֹן יִשְׂרָאֵל כִּי בִקְקוּיָם בְּקִקְיָם וַיִּמְרִיְהֶם שַׁחְתּוֹ:

פירוש המלבי"ם על נחום פרק ב פסוק ב

(ב) עלה - כבר עלה המפיץ על פניך - היא מלך אשור שהפיץ את ישראל בגולה, אמנם עתה הוא נצור מצורה - הצבא אשר לו צרו עליו והוא נתון במצור. על כן, צפה דרך - לשמוע בשורה טובה ממפלתו, וחזק מתנים ואמץ כח מאד - כי תשמע בשורות טובות:
(ג) כי שב ה' את גאון יעקב - שגם עשרת השבטים שהיו בגלות תחת ידו נתן להם רשות לשוב לארצם, ויהיה גאונם דומה כגאון ישראל - שהוא שבט יהודה שלא היו תחת ידו.
(ג) יעקב ישראל - התבאר בכל מקום שכשבאו השמות יעקב וישראל נרדפים, יציין בשם יעקב את עשרת השבטים ובשם ישראל את שבט יהודה שהם נכבדים מהם, כי שם ישראל נכבד משם יעקב:

וְהִירָחַ

רחל אימנו המבכה ומתפללת לגאולת בניה. הזדמנות לגאולה קיימת בזמן מפלת האויב. במקרה זה – מלכות אשור ובירתה נינווה כפי שמופיע בנביא נחום.

עַל כִּידוֹן הַבְּרוּשׁ

מפלת אשור בידי הבבלים. הצבא האשורי המתכונן למלחמה בה הובס, מתואר על ידי הנביא נחום כצבא המכין כידונים מעצי ברוש מחודדים ומושח את קצותיהם ברעל על מנת שגם פציעה מהם תביא למוות מהרעל.

ספר נחום פרק ב

(ד) מִגֵּן גְּבֻרָתוֹ מְאֹדָּם אֲנָשֵׁי חַיִל מִתְלַעִים בְּאֵשׁ פְּלִדַת הַרְּכָב בַּיּוֹם הַכִּינּוּ וְהַבְּרוּשִׁים הָרַעְלוּ:

פירוש המלבי"ם על נחום פרק ב פסוק ד

והברושים הרעלו - החניתות שהיו מעצי ברושים נמשחו ברעל וסם המוות:

אֲתָהּ אוֹמֵר- אֵלֵי, הָעוֹד יִשָּׁנֵם כָּל אֱלֹהִים?

פניה אל אלוקים – האם באמת שרדו כל 12 השבטים? זאת לפי הפסוק המסיים את ברכת יעקב ל 12 השבטים:

ספר בראשית פרק מט

(כח) **כָּל אֱלֹהִים** שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁנַיִם עָשָׂר וְזֹאת אֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אִישׁ אֲשֶׁר
בְּבִרְכָתוֹ בָּרַךְ אֹתָם:

הביטוי "כל אלה" על 12 השבטים המקביל לפסוק בישעיהו על כל הבריאה "ואת כל אלה ידי עשתה" מביא את רבנו בחיי בפירושו על התורה להכניס אותנו אל תוך חלקיה המיסטיים של הדת היהודית. כפי שיסתבר בהמשך, ישנם מספיק רמזים בהמשך השיר שאכן כוונת המשורר היא להצביע גם על רובד עמוק זה שהוא בעצם השכבה השלישית והעמוקה שבשיר. הבריאה כולה מכילה שלושה עולמות מקבילים, זה לעומת זה. העולם השפל מכיל את 12 שבטי ישראל, העולם האמצעי מכיל את 12 המשרתים שסימניהם הם המזלות של חודשי השנה והעולם העליון את 12 המלאכים שסביב כסא הכבוד (כפי שנראה בהמשך - הם הנקראים כרובים). ברור שאין שלמות בעולם עד שקורה "הקבוץ הכללי" בו כל 12 השבטים חוזרים לאדמתם.

רבנו בחיי על בראשית פרק מט פסוק כח

(כח) כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. לפי דעתי ירמוז הכתוב כי כל המציאות כולו מתקיים בזכות שבטי ישראל שנים עשר, ועל כן הזכיר בהם לשון **כָּל** אלה כלשון האמור בכל הנמצאים כולם: "ואת **כָּל** אלה ידי עשתה" (ישעיה סו, ב). ובא להורות שכל הנמצאים כולם מיוסדים על שבטי ישראל שנים עשר. והוא מה שדרשו חז"ל (בראשית רבה א, ד) מחשבתן של ישראל קדמה לעולם. ועל כן תמצא מספר שנים עשר רשום בשלושת חלקי המציאות: בעולם העליון, שנים עשר מלאכים הסובבים כסא הכבוד, שכנגדם כתוב בכסא שלמה (מלכים א י, כ) ושנים עשר אריים עומדים שם על שש המעלות מזה ומזה, בעולם האמצעי שנים עשר מזלות, בעולם השפל שנים עשר שבטי ישראל, ועל זה אמר שלמה בחכמתו (קהלת ז, יד) גם את זה לעומת זה עשה האלהים, והבן זה:

העוד מתר בלחש

הביטוי "בלחש" בדת היהודית מסמל בראש ובראשונה את התפילה העיקרית בכל יום, תפילת שמונה-עשרה הנאמרת "בלחש". כיצד נאמרת תפילה בלחש, לומדים מ"חנה" אמו של שמואל הנביא שהייתה עקרה והתפללה בבית ה' שתיפקד בילדים:

ספר שמואל א פרק א

(יג) וְחַנָּה הִיא מְדַבֶּרֶת עַל לִבָּהּ רַק שְׁפָתֶיהָ נְעוּת וְקוֹלָהּ לֹא יִשְׁמָע וַיִּחְשְׁבֶהָ עָלֶי לְשֹׁכְרָה:

מסכת ברכות (בלשונו של הרי"ף) דף כג עמוד א

אמר רב המנונא כמה הלכות חשובות נמצאות בפסוקי נבואתה של חנה! שכתוב: "וחנה היא מדברת על לבה" - אמר ר' אלעזר מכאן למתפלל שצריך לכוון את לבו. "רק שפתיה נעות" - אמר רבי אלעזר: מכאן למתפלל שצריך שיחתוך בשפתיו. "וקולה לא ישמע" - מכאן למתפלל שצריך שתהא תפלתו בלחש.

חנה אמו של הנביא שמואל, אף היא כרחל, עקרה שנפקדה רק לאחר שהתפללה לאלוקים. עקרות של אם דומה לעקרות של ארץ שבניה אינם על אדמתה "עקרה לא ילדה". כפי שנראה אחר כך ישנם רמזים בשיר ובתורה לקשר שבין עקרות של אישה לבין עקרות של ארץ.

שירתה הנבואית של חנה (ספר שמואל א פרק ב)

(א) וַתִּתְפַּלֵּל חַנָּה וַתֹּאמֶר עֲלֵץ לִבִּי בַּיְדוֹד רַמָּה קַרְנֵי בַּיְדוֹד רַחֲב פִּי עַל אוֹיְבֵי פִי שְׁמַחְתִּי בִישׁוּעֶתְךָ:

(ב) אֵין קְדוֹשׁ כִּי־דוֹד כִּי אֵין בְּלִתֵּן וְאֵין צוּר כְּאֱלֹהֵינוּ:

(ג) אֵל תִּרְבּוּ תִדְבְּרוּ גְבוּהָהּ גְבוּהָהּ יֵצֵא עֲתָק מִפִּיכֶם כִּי אֵל דְּעוֹת יְדוֹד וְלוֹ נִתְּכֵנוּ עֲלֵלוֹת:

(ד) קִשְׁת גְּבָרִים חֲתִים וְנִכְשָׁלִים אֲזָרוּ חֵיל:

(ה) שְׂבָעִים בְּלָחֶם נִשְׁכְּרוּ וַרְעֵבִים חִדְּלוּ עַד עֵקְרָה יִלְדָה שְׂבָעָה וְרַבַּת בָּנִים אֲמַלְלָה:

(ו) יְדוֹד מְמִית וּמַחְיֶה מוֹרִיד שְׂאוֹל וַיַּעַל:

(ז) יְדוֹד מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׂיר מִשְׁפִּיל אֵף מְרוֹמֵם:

(ח) מְקִימֵם מַעֲפֵר דָּל מַאֲשֵׁפֹת יָרִים אֲבִיוֹן לְהוֹשִׁיב עִם נְדִיבִים וְכֶסֶף כְּבוֹד וְנַחֲלָם כִּי לִידוֹד מִצְקֵי אֲרָץ

וַיֵּשֶׁת עֲלֵיהֶם תִּבְל:

(ט) רִגְלֵי חֲסִידָיו יִשְׁמֵר וַרְשָׁעִים בְּחֹשֶׁךְ יִדְמוּ כִּי לֹא בָכַח יִגְבֵר אִישׁ:

(י) יְדוֹד יַחַתוּ מְרִיבָיו עָלָיו בְּשָׁמַיִם יִרְעֵם יְדוֹד יְדִין אֶפְסֵי אֲרָץ וַיִּתֵּן עֵז לְמַלְכוֹ וַיִּרְם קֶרֶן מִשִּׁיחוֹ:

יונתן בן עוזיאל מתלמידיו של הלל מפרש את הנביא בארמית וחושף את ההסבר העמוק לשירת חנה. חנה מנבאה את מפלותיהם של כל אלה שהגלו או שלטו בעם ישראל החל מתקופתו של בנה

שמואל הנביא. היא מצמידה את מפלת השולט לגאולת ישראל: "ה' ממית – ומחיה, מוריד שאול – ויעל, מוריש (מרושש) – ומעשיר, משפיל – אף מרומם.

תרגום יונתן על שמואל א פרק ב פסוק א

(א) פלישתים ייפלו - וישראל בהנהגת בנה שמואל יקומו. וצליאת חנה ברוח נבואה ואמרת כבר שמואל ברי עתיד למהוי נביא על ישראל ביומוהי יתפרקון מידא דפלישתאי ועל ידוהי יתעבדן להון נסין וגבורון בכן תקוף לבי בחולקא דיהב לי יי ואף הימן בר יואל בר ברי שמואל עתיד דיקום הוא וארבעת עשר בנוהי למהוי אמרין בשירה על ידי נבלין וכנורין עם אחיהון ליואי לשבחא בבית מקדשא בכן רמת קרני במתנתא דמני לי יי ואף על פורענות נסא דעתיד למהוי בפלישתאי דעתידין דייתון ית ארונא דיי בעגלתא חדתא ועמיה קורבן אשמא בכן תימר כנשתא דישראל אפתח פומי למללא רברבן על בעלי דבבי ארי חדיתי בפורקנך:

(ב) סנחריב מלך אשור יובס - ויהודה תינצל. על סנחריב מלכא דאתוב אתנביאת ואמרת עתיד דיקום הוא וכל חילותיה על ירושלם ונס סגי יתעביד ביה תמן יפלו פגרי משריתיה בכן יודון כל עממיא אומיא ולשניא ויימרון לית דקדיש אלא ייארי לית בר מנח ועמך יימרון לית תקיף אלא אלהנא:

(ג) נבוכדנצר יספוג פורענות עקב גאוותו. על נבוכדנצר מלכא דבבל אתנביאת ואמרת אתון כסדאי וכל עממיא דעתידין למשלט בישראל לא תסגון למללא רברבן לא יפקון גידופין מפומכון ארי אלהא ידע כולא ועל כל עובדוהי מתיח דיניה אף לכון עתיד לשלמא פורענות חוביכון:

(ד) מלכות יוון תובס - ובית חשמונאי יעלה. על מלכות מקדון אתנביאת ואמרת קשתת דגברי מקדונאי יתברין ודבית חשמונאי דהו חלשין יתעבדן להון נסין וגבורין:

(ה) בני המן מפרס ומדי יתמסכנו - ומרדכי ואסתר יהיו נשיאים. על בנוהי דהמן אתנביאת ואמרת דהו שבעין בלחמא וגאן בעותרא וסגי אין בממונא אתמסכנו תבו לאתגרא בלחם ומזון פומהון מרדכי ואסתר דהו חשיכון ומסכנין עתרו ואיתנשיאו ית מסכנותהון תבו למהוי בני חורין

רומא תיחרב - וירושלים העקרה תתמלא בבניה. כן ירושלם דהות כאתתא עקרא עתידיא דתממלי מעם גלותהא ורומי דמליא סגי עממיא יסופון משריתהא תצדי ותיחרוב:

בְּשִׁלּוֹמָם לְדָרְשׁ?

כאן רומז המשורר למפלת המן ועליית מרדכי ואסתר כפי שהיא מופיעה בשירת חנה בפירושו של יונתן בן עוזיאל.

ספר אסתר פרק י

(ג) כִּי מְרַדְּכִי הִיְהוּדִי מִשִּׁנָּה לְמֶלֶךְ אַחַשְׁוֵרוּשׁ וְגָדוֹל לַיהוּדִים וְרָצוּי לְרֵב אֶחָיו דָּרֵשׁ טוֹב לְעַמּוֹ וְדָבַר שְׁלוֹם לְכָל זָרְעוֹ.

בבית זה שבשיר "ירח" מופיעה המילה "עוד" שלוש פעמים: עוד צופה... העוד ישנם... העוד מתר... (שלוש פעמים "עוד" כמו בנבואת ירמיהו על שיבת 12 שבטי ישראל מהגלות)

ספר ירמיה פרק לא

(ג) **עוד** אבנך ונבנית בתולת ישראל **עוד** תעדי תפיך ויצאת במחול משחקים:

(ד) **עוד** תטעי כרמים בהרי שמרון נטעו נטעים וחללו:

(ז) הנני מביא אותם מארץ צפון וקבצתיים מירכתי ארץ בם עור ופסח הרה וילדת יחדו קהל גדול ישובו הנה:

מצודות דוד על ירמיה פרק לא פסוק ז

(ז) מארץ צפון - הם שגלו לבבל (יהודה ובנימין). מירכתי ארץ - הם בני עשרת השבטים שגלו למרחוק לקצות הארץ.

בהמשך מזכיר ירמיהו את רחל, זו שמתפללת על בניה שאינם:

(יד) כה אמר ידוד קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו:

(טו) כה אמר ידוד מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעלתך נאם ידוד ושובו מארץ אויב:
(טז) ויש תקנה לאחרייתך נאם ידוד ושובו בנים לגבולם:

מאגמיהם המים נבטים אלינו.

נבואת הנביא ישעיהו על מפלת בבל שתהפוך לשממה ואגמי מים.

ספר ישעיה פרק יד

(כב) וקמתי עליהם נאם ידוד צבאות **והכרתי לבבל** שם ושאר ונין ונכד נאם ידוד:

(כג) **ושמתיה** למורש קפד **ואגמי מים** וטאטאתיה במטאטא השמד נאם ידוד צבאות:

מצודות דוד על ישעיה פרק יד פסוק כג

(כג) ושמתיה - אשים את בבל להיות למורשה לקפוד ואגמי מים כי שמה תדור הקפוד ושם יהיו אגמי מים כדרך המקומות החריבות.

שוקט העץ

באותו פרק י"ד, נבואת הנביא ישעיהו על מותו של מלך בבל. אפילו העצים יירגעו והארץ תשקוט כי מאמצי המלחמה של מלך בבל ייפסקו ולכן לא יהיה עוד צורך בכריתת עצים לספק צורכי המלחמה.

ספר ישעיה פרק יד

(ד) וְנִשְׂאֵת הַמָּשָׁל הַזֶּה עַל מֶלֶךְ בָּבֶל וְאַמְרֵת אֵיךְ שָׁבַת נִגְשׁ שְׁבֵתָה מִדְּהַבָּה:

(ה) שָׁבֵר יְדוּד מִטָּה רְשָׁעִים שֶׁבֵט מִשְׁלִים:

(ו) מִכָּה עַמִּים בְּעֵבְרָה מִכַּת בְּלִתֵּי סָרָה רִדָּה בְּאֵף גּוֹיִם מִרְדָּף בְּלֵי חֶשֶׁן:

(ז) נָחָה שְׁקֵטָה כָּל הָאָרֶץ פָּצְחוּ רִנָּה:

(ח) גַּם בְּרוּשִׁים שִׁמְחוּ לְךָ אֲרָזֵי לְבָנוֹן, מֵאִז שָׁכַבְתָּ - לֹא יַעֲלֶה הַכֹּהֵן עָלֵינוּ:

בְּאֲדָם עֲגִילִים.

(ראה גם "על כידון הברוש" לעיל).

אנו חוזרים לנבואת הנביא נחום על חורבן נינוה בירת אשור. חיל אשור מתכוונן למלחמה בה יובס על ידי נבוכדנצר מלך בבל. הוא מורח על העגילים שלו (מגן = עגיל לפי תרגום יונתן בן עוזיאל לתנ"ך) צבע אדום שידמה את דם אויביו אותו הוא עתיד לשפוך.

ספר נחום פרק ב

(ד) מִגֵּן גְּבוּרֵיהוּ מְאָדָם אֲנָשֵׁי חֵיל מְתַלְעִים בְּאֵשׁ פְּלֹדֹת הֶרֶקֶב בְּיוֹם הַכִּינּוֹ וְהַבְּרוּשִׁים

הֲרַעְלוּ:

פירוש המלבי"ם על נחום פרק ב פסוק ד

(ד) מגן - עתה חוזר לספר חורבן הראשון של נינוה בפרטות, תחלה בטח המלך סרדנאפל על המון גבוריו שנצחו את המלחמה עד שמגן גבוריהו - היה מאדם - צבוע אדום, שהוא אות שישפכו דם רב ולא יחמולו, אנשי חיל - שלו הם מתולעים - לבשו מלבושים צבועים בדם תולע לסימן רצח ודם, באש פלדות הרכב - הרכב שהוכנו - עתה מחדש למלחמה נתנו באש פלדות דהיינו בלפידי אש שהיו חדשים כאילו הוכנו היום, והברושים הרעלו - החניתות שהיו מעצי ברושים המשחו ברעל וסם המות:

ירמיה פרק מו

(ג) עֲרֹכוּ מִגֵּן וְצַנְחָה וּגְשׁוֹ לְמַלְחָמָה:

תרגום יונתן על ירמיה פרק מו פסוק ג
(ג) סדרו **עגילין** ותריסין ואתקרבו לאגחא קרבא:

לְעַד לֹא תֵעָקֵר מִמֶּנִּי, אֱלֹהֵינוּ,

אנחנו חוזרים לגיבורת השיר, "הירח" – רחל אימנו. כידוע היא הייתה עקרה. במקום להתפלל – היא פונה בטענות לבעלה יעקב ש"ידאג" שיהיו לה ילדים, אחרת היא מעדיפה למות. יעקב עונה לה: אלוקים הוא הכתובת – התפללי אליו, אני איני אחראי לעקרותך. רחל אכן התפללה לאלוקים בסופו של דבר (כמו חנה) ואז נפקדה בילדים.

ספר בראשית פרק ל

(א) וַתֵּרָא רַחֵל כִּי לֹא יֵלְדָהּ לְיַעֲקֹב וַתִּקְנֶה רַחֵל בְּאֶחָתָהּ וַתֹּאמֶר אֶל יַעֲקֹב הִבֵּה לִּי בָנִים וְאִם אֵין מִתָּה אֲנֹכִי:

(ב) וַיַּחַר אֵף יַעֲקֹב בְּרַחֵל וַיֹּאמֶר: הַתַּחַת אֱלֹהִים אֲנֹכִי אֲשֶׁר מָנַע מִמֶּךָ פְּרִי בֶטֶן:

לפי פירושו של רבינו בחיי על דרך הקבלה

רבנו בחיי על בראשית פרק ל פסוק ב

(ב) התחת אלהים אנכי. על דרך הפשט, וכי במקומו אני שיהיה לי כח שאפקוד את העקרות והלא מפתח זה לא נמסר ביד שליח. ועל כן אמר התחת אלהים אנכי, וכי במקומו אני או שלוחו אני שאתן לך מה שמנע ממך:

ועל דרך הקבלה, התחת אלהים אנכי כבר רמזתיו למעלה בתחילת הפרשה (לעיל כח, יג), ואינה ה"א התמיהה אלא ה"א ודאית כמו הנגלה נגלתי (שמואל א ב, כז), וכאילו אמר תחת ה' שהוא אלהים אנכי, הודיע אותה כי דיוקנו חקוק במרכבה ומזה הוא יודע כי האלהים הוא המונע, ועל כן דחקה עצמה למסור לו בלהה שפחתה כדי למשוך כח הלידה ממנה מכח הה' שהוא האלהים המונע ואליו התפללה בסוף, הוא שכתוב ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה אלהים:

ספר בראשית פרק כח

(יב) וַיַּחְלֵם וְהִנֵּה סֹלֶם מַצֵּב אֶרְצָה וְרֵאשׁוּ מַגִּיעַ הַשְּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ:
(יג) וְהִנֵּה יְדֹד נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי יְדֹד אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וְאֱלֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שׁוֹכֵן עָלֶיהָ לִךְ אֶתְנַנָּה וּלְזָרְעֶךָ:

רבנו בחיי על בראשית פרק כח פסוק יג
(יג) והנה ה' נצב עליו. על דרך הפשט: על הסולם. ועל דרך הקבלה: עליו על יעקב, והמשילו
הכתוב לכרוב שכתוב בו (תהלים יח, יא) וירכב על כרוב ויעוף, כי האבות הם הם המרכבה כדוגמת
כרובים של מעלה. וכבר ידעת כי יעקב נקרא קטן, ואמרו חכמי האמת בענין הכרובים (סוכה ה
ע"ב) אפי רברבי ואפי זוטרי, וזהו שאמר דוד ע"ה על דרך הקבלה (תהלים קד, כה) חיות קטנות עם
גדולות. והנני מאיר עיני לבך כי צורת יעקב חקוקה בכסא הכבוד, ומזה אמר הכתוב (בראשית כה,
כז) יושב אהלים, אהלי מעלה ומטה. ומפורש מזה תמצא במתן תורה (שמות כד, י) ויראו את אלהי
ישראל ותחת רגליו, בא לרמוז ישראל (יעקב) - תחת רגליו. וזהו שאמר בפרשה הזאת התחת
אלהים אנכי, שלא בתמיה, והבן זה:

תּוֹגַת צַעְצוּעֵי הַגְּדוּלִים

בבית המקדש במקום המקודש ביותר היה ארון הברית, בתוכו לוחות הברית ועל גביו שני כרובים
המסמלים מלאכים בדרגה גבוהה - כרובים. באולם המקדש הייתה המנורה עם שבעת קני
והשולחן עם 12 לחמי הפנים המסמלים את שבעת כוכבי הלכת ואת 12 המזלות שהם סימני
מלאכים בדרגה נמוכה יותר הנקראים משרתים. שלמה המלך הוסיף על הכרובים שהיו על ארון
הברית עוד שני כרובים גדולים עשויים עץ ומצופים זהב. גם הם היו סמל למלאכים העליונים.
הכרובים הגדולים שבנה שלמה המלך - היו מעשה "צעצועים" - כלומר ניתן היה לפרוש את
הכנפיים לכל מלא רוחבן ואכן כך הם עמדו בבית המקדש.

ספר דברי הימים ב פרק ג

(י) וַיַּעַשׂ בְּבֵית קֹדֶשׁ הַקֹּדְשִׁים כְּרוּבִים שְׁנַיִם מַעֲשֵׂה צַעְצוּעִים וַיִּצְפּוּ אֹתָם זָהָב:

פירוש המלבי"ם דברי הימים ב פרק ג פסוק י

מעשה צעצועים - נראה פירושו שהיו נראים כפורחים, כי הכנפים היו עשויים ככנפי העוף
העשויים להתפשט ולהתקמץ [ושרשו צעה שפירושו מעניין תנועה פנימית כמו שנאמר בישעיה
נ"א: על מהר צועה להיפתח, שהוא קרוב עם זועה וסועה עיין שם, וכפל פ' ועי"ן הפעל כמו
שעשועים תעתועים].

גודלם הענק של הכרובים ומוטת כנפיהם הניתנות לפרישה (מעשה צעצועים) מתואר בספר
מלכים:

(18) ספר מלכים א פרק ו

(כג) וַיַּעַשׂ בְּדָבִיר שְׁנַיִם כְּרוּבִים עָצִי שָׁמֶן עֶשֶׂר אַמּוֹת קוֹמָתוֹ:

(כז) וַיִּתֵּן אֶת הַכְּרוּבִים בְּתוֹךְ הַבַּיִת הַפְּנִימִי וַיִּפְרְשׂוּ אֶת כְּנָפֵי הַכְּרוּבִים וַתִּגַּע כְּנָף הָאֶחָד בְּקִיר וּכְנָף
הַכְּרוּב הַשֵּׁנִי נִגְעַת בְּקִיר הַשֵּׁנִי וּכְנָפֵיהֶם אֶל תוֹךְ הַבַּיִת נִגְעַת כְּנָף אֶל כְּנָף:

(כח) וַיִּצַף אֶת הַכְּרוּבִים זָהָב:

תּוֹגַת צַעְצוּעֵיךְ הַגְּדוֹלִים

אותם מלאכי עליון שלפי רבנו בחיי דלעיל מספרם שנים עשר כמספר שבטי ישראל, לפי הנביא ישעיהו מצטערים ובוכים גם הם מלבד רחל אימנו על שבטי ישראל שבגלות:

ספר ישעיה פרק לג

(ז) הֵן אֲרָאֶלֶם צַעְקוּ חֲצָה מִלְּאֲכֵי שְׁלוֹם מֵרַ יְבָכִיוֹן:

(ח) נִשְׁמוּ מִסְּלוֹת שְׁבֵת עֲבָר אֲרַח הַפֶּר בְּרִית מֵאֵס עָרִים לֹא חָשַׁב אָנוּשׁ:

(ט) אֲבַל אִמְלָלָה אֲרָץ הַחֲפִיר לְבָנוֹן קִמַּל הִיא הַשְּׂרוֹן כְּעֶרְבָה וְנִעַר בְּשָׁן וְכִרְמֶל:

”נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה”

”בכה תבכה בלילה”

שהבוכה בלילה – שנים עשר מזלות הרקיע נושאים עמו קינה.

קינה לתשעה באב (יום הולדתו של נתן אלתרמן):

...”בארץ חבורה לה קשרה מספד, וצבא השמיים נשאו קינה. גם בכו במרר שבטי יעקב, ואף מזלות יזילו דמעה”...

נסיים ב”אור” האלתרמני.

כל שורה פותחת בכל בית בשיר מזכירה את עניין ה”ראיה”: ”למראה”, ”ובראותך” ו”ניבטים”. הרמז כאן הוא כך: נשים עקרות שנענו על ידי אלוקים וילדו בנים, רחל (”ירח”) וחנה (”בלחש”), הן אלה שיכולות לקבל תפקיד היסטורי ולהתפלל גם על הארץ ה”עקרה” (”רוני עקרה לא ילדה”) שבניה בגלות:

על חנה נאמר ”אם **ראה תראה** בעני אמתך” וכך בדיוק באותן מילים גם על זעקת בני ישראל בגלות מצריים כפי שאמר ה’ בסנה למשה: ”**ראה ראיתי** בעני עמי”.

נוסיף עוד שהנביא נחום שניבא את חורבן נינווה בירת אשור וההזדמנות של עשרת השבטים לחזור למולדתם הוא כנרמז מצאצאי צאצאיהם של חנה ואלקנה:

”משא נינוה, חזון נחום האלקושי. **אל קנא** ונוקם... (מגלה עמוקות על פרשת בהעלותך).